

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 314.7: 351.746; 477

Романюк М. Д.

МІГРАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Розглянуто методологічні та практичні аспекти вдосконалення управління інтенсивними міждержавними і міжрегіональними процесами, негативні наслідки яких несуть в собі загрозу національній безпеці країни. Розкрито суть, генезу і особливості управління міграціями населення на макрорівні та рівні регіону, шляхи і методи регулювання зовнішніх міграцій населення. Сформульовано пропозиції які стосуються перспективних та дієвих заходів державної міграційної політики України.

Ключові слова: зовнішні міграції, міжрегіональні міграції, міждержавні міграції, закордонна трудова міграція, міграційні детермінанти національної безпеки, міграційні виклики та загрози, державна міграційна політика.

I. Вступ. Міграційні процеси в Україні справляють значний вплив на її демографічний розвиток, участь в міжнародному поділі праці, виході на європейський та світовий ринки, соціальну і національну безпеку. Нині ця обставина вирізняється особливою актуальністю оскільки Україна у червні 2014 року підписала Угоду про асоціацію з ЄС.

Аналіз та врахування сучасних міграційних тенденцій в нашій державі в контексті участі України в європейському та світовому міграційному просторі розглядається як один із важливих чинників формування власної національної політики. Ця проблема і безпосередньо, і опосередковано перебуває в площині національної безпеки України. Адже реалії сьогодення вимагають розробки нових підходів у методології дослідження та вирішення проблем національної безпеки, пов'язаних з міграційним простором України та масовими зовнішніми і внутрішніми міграційними переміщеннями населення.

Сьогодні особливо вирізняється проблема виникнення в регіонах України значної кількості біженців та вимушених переселенців

у зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму, зовнішньою військовою агресією Росії на Донбасі та військовими конфліктами, які тривають у Донецькій і Луганській областях, де лише зону проведення антитерористичної операції, вимушено покинуло більше 80 тисяч осіб, а за даними ООН – понад 250 тис. осіб.

II. Постановка проблеми. У Концепції державної міграційної політики, схваленої 30.05.2011 р. зазначається, що вона спрямована на забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації її наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, посилення соціального і правового захисту громадян України, які перебувають або працюють за кордоном, додержання принципів захисту інтересів України, а також те, що загрозу національній безпеці України становлять: нелегальна міграція; загострення демографічної кризи; від'їзд за межі України вчених, фахівців, кваліфікованої робочої сили» [1].

Прийняття важливих законів та нововведень державної міграційної політики, що безуспішно дискутувалися роками, дає підстави стверджувати, що основний спонукальний мотив таких дій був обумовлений зовнішнім чинником. Адже реформування міграційної сфери помітно активізувалося лише після того, як на саміті Україна-ЄС у листопаді 2010 р. Україні було надано План дій з лібералізації візового режиму [18].

Мета статті полягає у дослідженні сучасних особливостей та викликів, що спричинили міжрегіональні та міждержавні масові міграційні переміщення населення окремих регіонів України, загальних методологічних

підходів до вивчення загроз сучасних міграційних процесів національній безпеці країни в теоретичному і практичному аспектах та реалізації заходів активної державної міграційної політики щодо їх попередження і розв'язання.

III. Результати дослідження. Методологія теоретичного обґрунтування та управління міграційними процесами за умов соціально орієнтованої ринкової економіки передбачає комплексний підхід до аналізу природи міграційного буття у всій його сукупності і тих економічних, соціальних, правових та інших умов, що притаманні саме цьому періоду, його причин та суб'єктів міграційних процесів, методів регулювання міграцій. Теорія управління міграційним рухом населення дає нам розуміння міграції як специфічного способу буття, функціонування та розвитку детермінант і механізмів міграційної сфери, видів міграційних потреб та інтересів, особливостей їх формування та задоволення.

Зовнішні та внутрішні міграції населення України - це складний процес, що здійснюється під впливом як економічних, соціальних, демографічних, так і політичних, нормативно-правових та інших факторів. За державної незалежності, реформування економіки та трансформації всієї соціально-економічної системи, а також у зв'язку з демократизацією суспільного життя, економічною кризою і падінням життєвого рівня переважної більшості населення країни характер, обсяги, склад та спрямованість внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків зазнали суттєвих змін та набули нового значення.

Для сучасних міграцій населення нашої держави характерною є зміна як спрямованості, так і інтенсивності міграційних потоків, причому як в цілому по Україні, так і в регіонах. Ці зміни полягають у тому, що практично скоротились до мінімуму обсяги щоденних потоків трудової маятникової міграції до великих міст України, в міських агломераціях Донбасу і Придніпров'я, а також в областях Карпатського регіону України – Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській та Чернівецькій де вона відзначалась високою інтенсивністю. Практично припинився масовий відтік сільських жителів до міст, а натомість має місце переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у міську місцевість. В десятки разів виросли обсяги сезонної трудової міграції та зовнішніх поїздок за кордон.

Лише офіційно станом на початок 2013 р.

у країнах – реципієнтах, де найбільше українських трудових мігрантів перебувало понад 1 млн. українців (у Італії 208,8 тис., Німеччині – 159,3 тис.; Росії – 126, 4 тис.; Чехії – 116, 4 тис.; Ізраїлі – 97,6 тис., Іспанії – 77,2 тис., США – 59,9 тис., Греції – 50,1 тис., Португалії – 48,0 тис., Канаді – 43,0 тис. громадян України, що проживають офіційно) [19]. За відомостями різних джерел, загальна кількість трудових мігрантів з України коливається від 5 до 7 мільйонів осіб. Загалом найбільше українців зараз працює у Росії – 500 тисяч людей, стільки ж трудових мігрантів із України працюють разом у Польщі, Чехії та Італії, 200 тисяч – в Іспанії, Португалії, Угорщині та Білорусі. За 2012 р. за даними Міжнародної організації праці кількість українських трудових мігрантів склала 6 млн. осіб, з них близько 50 % – молодь у віці до 35 років.[2, с.27].

В Україні на сьогодні немає чіткого бачення багаторічної стратегії розвитку сільських регіонів і, відповідно, як наслідок, ми спостерігаємо проблеми міграції всередині країни. Оскільки багато сіл занепадають, а то й просто зникають, кількість робочих місць зменшується, а заробітна плата залишається надзвичайно низькою, люди не бачать можливості й перспективи на селі. Така негативна перспектива змушує сільське населення мігрувати в міста або за кордон у пошуках кращого майбутнього. Слід зазначити що протягом 1995–2010 рр. з областей Карпатського регіону (Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької) щорічно тривалістю від шести місяців до року працювали закордоном 500-750 тис. осіб., більшість яких була з сільської місцевості.

Станом на кінець 2013 р. у сільських населеннях України мешкала третина населення України, тобто 31,4 % від загальної кількості населення. З 1993 р. чисельність сільського населення щорічно скорочувалась на 132 тис. осіб і зменшення цього показника відбувається прогресуючими темпами. Лише за 2010-2012 рр. чисельність сільського населення щорічно зменшувалась в середньому на 200 тис. осіб. Занепад села спричинив масову міграцію сільських жителів у міста та закордон. Щорічно за кордон виїжджає близько 50 тис. селян, 80,5% серед яких основними категоріями є молодь і жінки.

Показовими є тенденції у Львівській області, яка має найбільшу чисельність сільського населення серед областей України. Міграція

дуже мало впливає на динаміку населення Львівської області, порівняно зі змінами, спричиненими народжуваністю та смертністю. У 2013 р. 8 460 осіб переїхали до області та 9 235 виїхали. Таким чином, сальдо міграції було від'ємним та становило – 775 осіб (0,03% загальної кількості населення). Упродовж минулих років (2002–2013 рр.) сальдо міграції області було від'ємним, проте його від'ємне значення зменшувалося. За оцінками експертів упродовж прогнозного періоду сальдо міграції збільшиться і становитиме – 476 осіб. Враховуючи дані за минулі роки, передбачено, що упродовж тривалого періоду найбільш вірогідним рівнем сальдо міграції буде – 476 осіб на рік [6].

Щодо зовнішньої (міждержавної) міграції на Львівщині можна спостерігати за останні роки досить стабільну динаміку. Пік міграційних процесів, коли громадяни покидали домівку, відбувся у 2007 році, проте починаючи з 2009 р. міграційні потоки зменшуються. Усе це можна пов'язати з підвищенням рівня життя, прогресом на регіональному ринку праці.

У 2012 році українці були п'ятою, після Туреччини, Марокко, Албанії та Китаю, за чисельністю групою громадян третіх країн які проживали на території ЄС. Рейтинг України за часткою емігрантів був першим у Польщі і Чеській Республіці, друге місце – у Російській Федерації, Словаччині та Угорщині, третє місце – у Естонії, четверте місце – у Греції та Італії. У десяти країнах чисельність українських мігрантів перевищує 100 тис. осіб. Це, зокрема, – Росія – 2939 тис., США – 386,8 тис., Казахстан – 245,4 тис., Німеччина – 235 тис., Білорусь – 227 тис., Польща – 221,4 тис., Італія – 213,3, Узбекистан – 190 тис., Ізраїль – 137,5 тис., Чеська Республіка – 127,3 тис.

Стосовно значення міждержавних міграцій академік Е. М. Лібанова справедливо зазначає, що “вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток здійснюється передусім через зміну пропозицій робочої сили на ринках праці як в кількісних, так і якісних параметрах, а також зміни чисельності і структури населення, зокрема його непрацездатної частини, і пов'язані з цим коливання рівня демоекономічного навантаження, попиту населення на ті чи інші товари та послуги” [3, с. 76].

Міждержавна міграція сприяє формуванню загального соціального середовища, вона також відбивається на етнічному складі населення окремих регіонів України (повернення в

місце історичного проживання депортованих народів, зокрема кримських татар в Крим, еміграція значної чисельності населення єврейської національності з великих і найбільших міст України до Ізраїлю, в США та ін.).

Нинішнім зовнішнім міграціям населення (імміграції, еміграції) та тимчасовим трудовим закордонним поїздкам українських громадян притаманні новітні тенденції та особливості. Характерною особливістю нинішнього міграційного буття в Україні є тенденція до значного збільшення обсягів міжрегіональних міграцій а також інтенсивних міждержавних міграційних переміщень населення.

Складні і дуже часто взаємопов'язаними є проблеми зовнішніх міграцій населення України в цілому та її регіонів, зокрема. За роки державної незалежності можна виділити три основних періоди міждержавних міграційних переміщень населення: 1991–1993 роки; 1994 – 2004 роки; 2005–2013 роки.

Напередодні та в роки розпаду СРСР (1989–1991 рр.), а також в перші роки державності України (1991–1993 рр.) в Україну із Росії, Казахстану, Узбекистану та інших країн СНД прибуло 2,4 млн. чол., більшість з яких були представниками та нащадками депортованих народів, а також осіб, що були репресованими, розкуркуленими та політичними в'язнями. Цей період міграційного буття окремі дослідники вважають імміграційним “бумом” в Україну. За 1991–1993 рр. чисельність населення України завдяки міграційному притоку, передусім із країн СНД, збільшилась на 566,1 тис. осіб. (кількість прибулих за ці роки склала 1 млн. 270,6 тис. осіб., вибулих – 704,5 тис. осіб.).

Глибокі та постійні суспільні зміни на теренах колишнього Радянського Союзу супроводжувалися розширенням процесів переміщення населення через міжнародні кордони часто вимушено, внаслідок насильства та погроз. Ці міграційні переміщення охопили понад 9 млн. осіб і за обсягами є в Європі були найбільшими зовнішніми процесами з часів Другої світової війни.

Як відомо до основних причин зовнішніх міграцій населення належать: 1) збройні конфлікти; 2) переслідування за етнічною ознакою; 3) порушення прав людини; 4) економічні труднощі; 5) екологічні катастрофи; 6) неспроможність урядів налагодити гідний рівень життя.

Аналіз засвідчує, що серед іммігрантів, які прибувають до України за національним складом, є дві домінуючі групи – українці та росіяни. За 1991–2010 рр. в Україну перебралися більше 1,5 млн. українців та майже 900 тис. росіян. Третьою групою за чисельністю іммігрантів є кримські татари, які активно протягом цього періоду поверталися до Криму – на свою історичну батьківщину з місць депортації (Узбекистану, Казахстану, Російської Федерації). Наприклад, в Автономну Республіку Крим повернулися 260 тис. кримських татар, близько 20 тис. болгар, вірмен, греків та представників інших національностей, які зазнали депортації за національною ознакою.

Ще у 439 році до нашої ери відомий грецький філософ Євродід писав «Муки немає тяжчої як Вітчизни позбутися».

Актуальність проблем, пов'язаних з масовими міждержавними міграційними процесами, найбільше посилюється на тлі загальної демографічної кризи, яка охопила Україну, починаючи з 1991 р., і яка значною мірою спричинила і кризу міграції, що в сучасних умовах проявляється у зменшенні інтенсивності міграцій у середині областей, значному їх нині збільшенні через військові конфлікти на міжрегіональному рівні та інтенсивними потоками закордонних трудових мігрантів. Детальний аналіз внутрішньорегіональних, міжрегіональних та міждержавних міграцій населення України в роки її державної незалежності (1991–2013 рр.) показано в таблиці 1.

На внутрішньорегіональному та міжрегіональному рівнях знижується міграційна активність. Так, якщо у 1991 р. у межах облас-

Таблиця 1

Міграції населення України в роки державної незалежності (1991–2013 рр.)*, осіб.

Роки	Обсяги валової міграції					
	внутрішньо-регіональна	міжрегіональна	загальний обсяг	міждержавна		міграційне сальдо
				у тому числі		
				прибуло	вибуло	
1991	1188374	740622	800817	490597	310220	180377
1992	1055036	667095	814356	538205	276151	262054
1993	1021114	670670	634851	341192	293659	47833
1994	893210	607611	515717	187392	328325	-140933
1995	839188	607260	422976	166551	256425	-89874
1996	858126	615536	376262	129538	246724	-117186
1997	846094	583678	299244	108559	190685	-82126
1998	894582	585083	221096	71810	149286	-77476
1999	875348	528576	176383	65794	110589	-44795
2000	461880	274861	154000	53700	100300	-46600
2002	450084	267448	118737	42473	76264	-33791
2003	443231	279313	103188	39489	63699	-24210
2004	445663	295149	84749	38567	46182	-7615
2005	439269	284373	74977	39980	34997	4583
2006	440898	280757	74209	44227	29982	14245
2007	435844	275941	76176	46507	29669	16838
2008	407507	265960	59725	37323	22402	14921
2009	367104	242798	52387	32917	19470	13447
2010	394954	257685	45487	30810	14677	16133
2011	379542	258171	46272	31684	14588	17096
2012	377590	272275	90878	76361	14517	61844
2013	360119	261723	76287	54100	22187	31913
Разом	13874757	9122585	5318774	2667776	2650998	16678

* Розраховано за даними Держкомстату України.

тей країни змінили місце проживання 594,2 тис. осіб, то у 2000 р. – 461,9 тис., у 2007 р. – 435,8 тис. осіб., у 2013 р. – лиш 360,1 тис. осіб. (на 56 % менше). Також знизилась інтенсивність обміну населення між регіонами країни: на постійне проживання до інших регіонів у 1991 р. вибуло 354,8 тис. осіб, а прибуло 385,8 тис. осіб, у 2000 р. ці показники становили 274,9 тис. осіб щодо прибулих і вибулих, у 2007 р. – 276,0 тис. осіб, а у 2013 р. – 261,7 тис. осіб. (на 33% менше).

Міграційні процеси, таким чином, є свого роду демографічною та демоекономічною "інвестицією" в регіони-реципієнти і, навпаки, викликають старіння населення та погіршення трудових ресурсів потенціалу в регіонах-донорах. Особливо велике економічне значення міграція має як фактор урбанізації, що є невід'ємним джерелом кількісного і якісного зростання.

Міграція як соціальний феномен та суспільне явище потребує регулювання з боку державних структур та економічних органів управління, інакше вона трансформується в некеровану соціальну систему. Загальновідомо, що міграційна система, яка стихійно народжується і розвивається, може набути небажаних стабільних параметрів і тенденцій, конкретного змісту та певної спрямованості, які призводять до негативних наслідків. Так, починаючи з 1994 по 2004 роки, в Україні склалося від'ємне сальдо зовнішньої міграції, яке щорічно складало майже 100 тис. осіб.

Слід відмітити що починаючи з 2005 року в зовнішніх міграціях населення України має місце позитивне міграційне сальдо, яке за період 2005-2013 роки становить 190,8 тис. осіб. Разом з тим Україна за роки державної незалежності через депопуляційні процеси втратила 6,5 млн. осіб, а в зовнішніх міграційних переміщеннях населення втрати склали майже 0,5 млн. осіб (473,8 тис. осіб).

Щодо цього Україна лідирує на світовому фоні. Відомо, що загальна динаміка чисельності населення країни формується двома інтегральними чинниками: природним і міграційним його приростом або скороченням. В Україні дія цих чинників є одновекторною, тобто вони призводять до скорочення чисельності населення держави. Ця тенденція ускладнюється ще й тому, що погіршується вікова структура населення, оскільки з країни емігрують переважно молоді люди репродук-

тивного віку, а в міграційному обміні держава віддає переважно високоякісну робочу силу – працездатного віку, з високим рівнем освіти, ґрунтовною професійною підготовкою, чималим стажем роботи.

Отже, від'ємне міграційне сальдо було протягом 1994–2004 рр. домінантою зовнішніх міграційних переміщень населення нашої країни. Таким чином, еміграція з України набула великих масштабів. Хоча це і свідчить про демократичність суспільного життя та державного устрою, коли будь-який громадянин України може без перешкод виїхати із країни, вільно вибирати місце роботи та проживання, все ж ця тенденція одночасно вказує на тривожні явища в міграційному бутті нашої держави. Велика кількість людей не в змозі реалізувати себе в своїй країні й вимушена її залишати. Це веде до великих і суспільних втрат. Адже виїздять в першу чергу особи, що є конкурентоспроможними на ринках праці країн ближнього та дальнього зарубіжжя з високими якісними характеристиками робочої сили та інтелектуального потенціалу, що, у свою чергу, загрожує національній безпеці України.

Серед 2,7 млн. осіб вибулих з України на постійне проживання до інших країн особи з вищою освітою склали 23,5%. Про «вимивання» з України творчого ресурсу засвідчують також дані Державного комітету статистики щодо працевлаштування українців, які виїжджають за кордон працювати за контрактом. Так узагальнені дані за 2006-2011 рр. засвідчують, що 41-47% офіційних трудових мігрантів з України працевлаштовуються на посадах керівників, спеціалістів, службовців, ще 42-53 % – працевлаштовуються за професією. Українці сьогодні складають найчисельнішу групу легальних трудових мігрантів у країнах ЄС. Згідно з даними Державного комітету статистики, в 2012 році працездатне населення України становило 22,5 млн осіб, з яких офіційно працевлаштовані були тільки 12,5 млн. За даними, оприлюдненими Світовим банком та Міжнародною організацією з міграції, за межами України легально і нелегально працює близько 6,5-8 млн українців, що становить близько третини працездатного населення держави [2, с.28], серед яких значна кількість висококваліфікованих спеціалістів і науковців різноманітних спеціальностей. Однак щорічна кількість вибулих до економічно розвинутих країн поступово зменшується:

по-перше, через вичерпання етнічної складової цього потоку;

по-друге, внаслідок пом'якшення дії чинників, які стимулюють від'їзд;

по-третє, завдяки розширенню можливостей проведення зворотної трудової міграції до цих країн без зміни місця проживання.

Підвищення рівня життя населення поступово знівелює цей міграційний процес, враховуючи, що владою держави буде прийнята програма щодо створення додаткових робочих місць і працевлаштування працездатного населення з доведенням до мінімуму наявного безробіття.

Згідно з дослідженнями Міжнародної організації з міграції (МОМ) кожен другий молодий українець віком від 20 до 35 років виявляє бажання емігрувати з України [16]. За даним Державної служби статистики України серед країн, до яких найчастіше емігрують українці відносять: Російську Федерацію (43,2%), Польщу (14,3%), Італію (13,2%) та Чеську Республіку (12,9%) Серед інших країн, до яких виїжджають українці можна назвати Іспанію (4,5%), Німеччину (2,4%), Угорщину (1,9%), Португалію та Білорусь (по 1,8%)[17]. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) вікова структура українських емігрантів за п'ятьма віковими групами має вигляд: мігранти у віці 15-19 років – 3%, 20-24 роки – 15%, 25-34 роки – 34%, 35-44 роки – 31%, 45 років і старше – 17%. Найбільшу кількість мігрантів в Україні становлять люди з повною середньою та середньою спеціальною освітою (48%), тобто випускники середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, училищ, технікумів та коледжів, люди з базовою вищою освітою (24%), тобто випускники вищих навчальних закладів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», а також люди з повною вищою освітою (18%), тобто випускники вищих навчальних закладів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» та «магістр». Після визначення рівня освіти емігрантів можна надати характеристику сферам їх працевлаштування.

На глобальному рівні загострюється конкуренція за висококваліфіковані людські ресурси, що зумовлює посилення загроз економічній безпеці держав з транзитивною економікою, які недостатньо захищають свій інтелектуальний капітал. За роки незалежності активізувалися загрози, пов'язані з деструктивними тенденціями інтелектуального розви-

тку України внаслідок активізації міграційних потоків. Скорочення чисельності населення традиційно високорозвинених держав зумовили зменшення частки високоосвічених креативних людей у глобальних масштабах, які є «двигунами» суспільного розвитку.

Окремі дослідники та службовці вважають, що в сучасних умовах базис інтелектуальної безпеки держави слід розглядати ширше, ніж лише «науковий і освітній потенціал суспільства, господарюючого суб'єкта, індивідуума», оскільки слід відокремити вроджену і набуту компоненти інтелекту. Уже сьогодні стабільна еміграція (тимчасова чи остаточна) інтелектуальних ресурсів з України за останні десятиліття зумовили системну кризу і неякісний менеджмент на багатьох рівнях і сферах, найперше у сфері державного управління, що відповідно, зумовлює недосконалість інституційного середовища.

Про важливість не лише сформованого фахівця, але і талановитості як ресурсу розвитку науковці активно наголошують останні десять років. Навіть у звіті з глобальної конкурентоспроможності країн та регіонів за 2013–2014 рр. показник «втеча мізків» замінено показником «здатність країни утримувати таланти» (Україна посідає 140 позицію зі 148 країн); додано показник «здатність країни приваблювати таланти» (Україна посідає 136 позицію зі 148 країн), що підтверджує незадовільну політику держави формування кадрового потенціалу розвитку економіки та пов'язані з цим ризики щодо можливості забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності Україні як на сучасному етапі, так і у майбутньому.

Науковцями доведено, що частка населення, яка створює інновації становить у розвинених країнах 25-35 %. Також доведено, що серед творчих осіб особливо цінним ресурсом розвитку є креативні особи, які крім таланту, знань і вмінь мають здатність впроваджувати інновації у суспільне життя. І такі люди є найціннішим ресурсом розвитку, за який ведеться боротьба вже у глобальних масштабах. Їх частка є достатньо обмеженою і становить у середньому 3-5 % населення [2, с. 27].

Для талановитого працівника мотивацією для еміграції є не лише вищий рівень зарплат та соціальних стандартів. Однією з найвагоміших причин еміграції талановитої молоді є обмеженість можливостей, або навіть і неможливість реалізувати свої здібності на Батьківщині.

Стабільна еміграція творчої молоді, «вимивання» креативного потенціалу не лише як сформованих фахівців, але на рівні ВНЗ і навіть середніх шкіл сьогодні зумовлюють системні загрози для можливості забезпечення соціально-економічного розвитку вже на сучасному етапі, і особливо у найближчому майбутньому, що потребує невідкладних заходів гарантування інтелектуальної компоненти економічної безпеки України.

За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) серед основних сфер працевлаштування українських мігрантів розрізняють такі: будівництво (54%), домашній догляд (17%), оптова та роздрібна торгівля (9%), сільськогосподарських сектор (9%), промисловість (6%) та інші види робіт (5%). Кількість безробітних в Україні станом на кінець 2013 року становила 520,9 тис. осіб, з них 398,4 тис. отримували допомогу з безробіття, тоді як середній розмір допомоги становив 917 грн. Отже, з цього можна зробити висновок, що за 2012 рік на дотації для безробітних Україна витратила 4,3 млрд. грн. Тоді як за рахунок трудової міграції можна було знизити рівень безробіття в країні та зекономити чималу суму грошей на виплати по безробіттю.

Основними проблемами міграційної сфери в сучасних умовах є також:

1) негативні соціально-економічні наслідки, які полягають у зростанні соціального напруження в родинах, у втратах трудового та людського потенціалу, що обумовлені структурою міграційних потоків;

2) поширеність нелегальної трудової міграції;

3) недосконалість інформаційного забезпечення міграційної політики;

Серед інших заходів необхідно здійснити наступні:

– прискорити подання на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України "Про надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість для України, вираженої ратифікацією, Європейської конвенції про правовий статус трудових мігрантів 1977 року";

– активізувати переговорний процес щодо укладання угод про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист з країнами, в яких кількість трудових мігрантів – громадян України – є найбільшою;

– сприяти прискоренню внесення змін до угод про співробітництво у сфері трудової мі-

грації і соціальний захист трудових мігрантів держав;

– сприяти прискоренню прийняття проєктів угод, які регламентують рух робочої сили в межах країн ЄС;

– активізувати переговорний процес з метою імплементації положень Резолюції ПАРЄ "Наслідки розширення Європейського Союзу для свободи пересування громадян держав – членів Ради Європи" у національні законодавства держав – членів Ради Європи;

– вжити заходів щодо розширення через засоби масової інформації інформованості громадян України про можливості легального працевлаштування за кордоном;

– створити механізми запобігання зниженню кваліфікації високоосвічених спеціалістів внаслідок перебування їх на низькокваліфікованих роботах за кордоном;

– підготувати комплексну державну програму регулювання міграційних процесів з чітким розподілом повноважень та обов'язків центральних органів виконавчої влади;

– вжити дієвих заходів для зменшення масштабів нелегальної трудової міграції населення за межі країни; провести роботу щодо запровадження аналітичної звітності з метою здійснення контролю за поверненням до України громадян, яким надавалися туристичні послуги;

– створити дієві механізми легалізації доходів громадян, які працюють за кордоном: опрацювати механізм створення сприятливих умов для переведення в Україну грошових переказів трудових мігрантів – громадян України;

– вивчити систему оподаткування трудових мігрантів інших держав та унормувати режим оподаткування доходів трудових мігрантів – громадян України.

Щодо нелегальної міграції, то вона є набагато більшою. Нелегальна трудова міграція з країн Центральної та Східної Європи, у тому числі й з України, останнім часом набула глобальних масштабів. Зарубіжним роботодавцям вигідно мати справу з нелегальними трудовими мігрантами, бо особи, які прибули в країну з метою заробітку на незаконних підставах, не мають юридичного та соціального захисту. Більше того вони змушені погоджуватись на будь-яку роботу – сезонну, важку і небезпечну, тарифні ставки, що встановлюються їм значно нижчі, ніж громадянам своєї країни. Такого тимчасового працівника закордон-

ний роботодавець звільняє без попередження, оскільки трудовий мігрант не може оскаржити це рішення, бо порушує законодавство країни де тимчасово перебуває. Зовнішні трудові мігранти з України в багатьох країнах вимушені працювати продовжений робочий день (12-14 годин) та за шкідливих умов праці, мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, незахищені від низької оплати праці, професійних травм, хвороб тощо. Нелегальні мігранти часто експлуатуються роботодавцями, за них дають хабарі особам або фірмам, що організують їх нелегальну зайнятість за кордоном, вони страждають від рекету за місцем праці та проживання.

Окремо слід зупинитися на власне юридичних аспектах регулювання міжнародної трудової міграції.

Трудова міграція українських громадян за кордон як явище юридичне зачіпає конституційну, трудову, цивільну, господарську галузі права України та відповідні галузі права країни – реципієнта робочої сили, Міжнародне приватне право України і країни – реципієнта робочої сили, а також міжнародне публічне право (у повсякденному розумінні – міжнародне право).

Структуру правового регулювання трудової міграції, ускладненої іноземним елементом, схематично можна окреслити так:

- міжнародні угоди у сфері трудової міграції;
- національне законодавство;
- правові акти волевиявлення учасників правовідносин, пов'язані з трудовою міграцією.

Україна, як передбачено частиною третьою статті 25 Конституції України, гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Така сама норма міститься у статті 8 Закону України "Про громадянство України". Вона спрямована на законодавче забезпечення реалізації зазначеного конституційного положення.

Аналіз двосторонніх угод України з державами про взаємне працевлаштування та соціальний захист працівників дає уявлення про географію легального працевлаштування українських громадян. Навіть побіжне ознайомлення з переліком угод підказує необхідність поживлення переговорного процесу щодо укладення таких самих угод із країнами,

в яких зосереджено найбільше громадян України.

За своїм географічним розташуванням у центрі Європи Україна перебуває на перехресті міжнародних шляхів транзитної (переважно незаконної) міграції з країн СНД, Близького Сходу та Південно-Східної Азії. Щороку на кордонах України в середньому затримується 5–7 тис. нелегальних мігрантів, загальна чисельність яких у різні роки в Україні становила 25–30 тис. осіб [5, с. 836]. Крім цього, значні обсяги зовнішніх переміщень (щомісяця державний кордон України перетинають до 2,5–3,0 млн. іноземців, а більше 200 тис. іноземних громадян в'їздять в Україну з відповідною реєстрацією національних документів і у спрощеному порядку) слід розглядати крізь призму кримінального і криміногенно-економічного напруження. До того ж, зовнішні переміщення громадян України, трудова орієнтація яких під виглядом "туристів" у світі загальновідома, розглядають як нелегальні канали міждержавного перегрупування робочої сили. А тому досконалий облік міждержавних переміщень і контроль діяльності згаданих контингентів іноземців і громадян України є вкрай необхідним.

За офіційними даними за останні вісім років (2005–2012 рр.) із України виїхало понад 600 тис. жінок, переважна більшість яких віком від 18 до 28 років. Основною метою їхнього виїзду було працевлаштування. Проте ділки міжнародного сексбізнесу через номінально легальні агентства з працевлаштування, фірми шоубізнесу та служби знайомств, які існують як легальне прикриття нелегального бізнесу, здійснюють торгівлю жінками. І хоча Верховна Рада України у 1998 р. ухвалила статтю 124 (п. 1) до Кримінального кодексу, яка передбачає покарання для кожного, хто займається торгівлею жінками, багато їх потрапляє за кордон через фіктивне заміжжя, а також законодавчі парадокси. Тоді як міжнародні агентства знайомств вважаються законними організаціями, їх діяльність практично в більшості країн не регулюється державними структурами. Україна разом з Росією та Литвою стали головними країнами – експортерами живого товару, випереджаючи при цьому торгівлю жінками у країнах Азії та Латинської Америки.

Нині ряд наявних проблем у міграційній сфері України саме пов'язані з недосконалістю українського законодавства. Прогалини

в ньому сприяють тому, що триває стихійний в'їзд в Україну іноземців, відбуваються не-регульовані зміни етнічної, культурної, мовної, конфесійної та демографічної структур населення. Крім цього воєнні конфлікти, екологічні катастрофи релігійні, етнічні, політичні причини породжують біженців і значні обсяги зовнішніх і міжрегіональних міграційних переміщень населення ускладнюють криміногенну обстановку, набувають загрозливого впливу на економіку країни.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України віднесені нелегальна міграція (у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України) і вплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України (у соціальній та гуманітарній сферах). Нелегальна міграція з України до загроз національній безпеці не включена. Тобто загрозу національній безпеці з боку нелегальної трудової міграції з України органи державної влади та управління як центральні, так і на місцях недооцінюють. У Програмі регулювання міграційних процесів на 2003–2005 роки, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2003 р. № 1296, серед основних завдань передбачалося створення правових і соціально-економічних засад регулювання трудової міграції. Однак для вирішення цього завдання передбачалося лише: 1) розробити і подати в установленому порядку Кабінетові Міністрів України проекти відповідних нормативних актів, серед яких йдеться про врегулювання процесів трудової міграції та порядок використання в Україні іноземної робочої сили з метою захисту національного ринку праці, забезпечення соціального захисту громадян України, які працюють за її межами; 2) розглянути питання про укладання міжнародних договорів та в разі потреби ініціювати проведення переговорів, в т.ч. і щодо трудової діяльності та соціального захисту громадян України, які працюють за її межами. Отже, владні структури не враховують того, що захист національного ринку праці в кінцевому підсумку суперечить захисту, в т.ч. соціальному, громадян України, які працюють за її межами. Але головне те, що ні про які конкретні заходи, котрі формували б соціально-економічні засади регулювання трудової міграції, в програмі не йдеться [14, с. 42].

Україна, спираючись на досвід та практику високорозвинених країн для захисту національних інтересів, має також застосовувати найрізноманітніші види державного адміністративного регулювання та контролю за зовнішніми соціальними переміщеннями та міграційною мобільністю населення. Це можуть бути як паспортно-візовий, цензово-майновий, так і політично-обмежувальний, санітарно-епідеміологічний, а також вік та національність мігрантів, їх родинні зв'язки, встановлення квоти для іммігрантів та інші обмеження.

Отже, регулювання міграційних процесів на макрорівні стає вагомим складовим соціально-економічної політики держави. Завдання щодо управління міграцією, особливо її зовнішніми формами, полягає не в тому, щоб зводити бар'єри через систему адміністративно-обмежувальних заходів, які не дають можливості мігрантам проникати в розвинуті країни, а в тому, як на основі дотримання прав людини та гуманних принципів управляти міграційними потоками населення, зокрема біженців, постійних переселенців та трудових мігрантів з врахуванням інтересів держави і приймаючих країн чи регіонів. Тобто регулювання міграційних процесів полягає зовсім не в тому, щоб обмежити свободу вибору, а в тому, щоб допомогти вирішити цю проблему в кожному конкретному випадку в рамках доцільних для суспільства в даний період напрямів.

На наш погляд, мета управління міграцією полягає не лише в раціоналізації, а й в оптимізації міграційних процесів. Під оптимізацією міграції населення слід розуміти створення таких її параметрів (обсягів, якісного складу, необхідної спрямованості міграційних потоків), за яких міграція була б вигідною безпосередньо для самих мігрантів, а також найбільш повно відповідала б завданням і перспективам соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому.

Тому міграційна політика держави має ґрунтуватися на відповідних міжнародно-правових та загально визначених міграційних принципах. Це зокрема:

- 1) свободи пересування та вільного вибору місця як постійного, так і тимчасового проживання;
- 2) повага та сприяння єдності сім'ї;
- 3) право на пошук та використання прибутку від переслідування;
- 4) захист від депортації;

5) право мати національність та право змінювати її;

6) забезпечення потреб у мові, культурі, звичаях та віросповіданні осіб, які належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин та ін.

Завдання міграційної політики держави полягають у тому, щоб спираючись на наявні науково-технічні та організаційно-фінансові засоби добитися упорядкування міграційного простору країни і взяти під дієвий державний контроль ті міграційні процеси, що у ньому протікають.

IV. Висновки. Серед основних завдань, які визначені в стратегії регулювання міграційних процесів в Україні на сучасному етапі є:

1) скорочення масштабів нелегальної трудової міграції населення за межі країни;

2) забезпечення соціальної захищеності українських трудових мігрантів за кордоном;

3) забезпечення зворотності зовнішніх трудових поїздок;

4) якнайширше залучення фінансових коштів від закордонної трудової міграції в економіку України;

5) запобігання зниженню кваліфікації високоосвічених спеціалістів внаслідок виконання ними за кордоном низькокваліфікованих робіт;

6) недопущення нелегальної міграції і перерусім транзиту нелегальних мігрантів через територію України;

7) сприяння поверненню етнічних українців та представників раніше депортованих народів.

Сьогодні актуальним є зосередження уваги фахівців-мігрантознавців на принципового характеру положеннях державної міграційної політики України, які стосуються державної підтримки українців, що проживають у країнах СНД, Балтії та далекого зарубіжжя, врегулювання статусу кримськотатарського народу, співпраці з міжнародними організаціями у протидії і боротьбі з нелегальною міграцією, облаштування кордонів, приведення українського міграційного законодавства у відповідність до вимог міжнародних норм і принципів міграції, врегулювання інтенсивних потоків зовнішньої трудової міграції, соціального та правового захисту українських громадян, які працюють за кордоном, попередженню впливу закордон інтелектуального потенціалу.

Гарантування інтелектуальної компоненти економічної безпеки сьогодні є одним із найважливіших пріоритетів розвитку для України, а тому реалізація заходів в цьому напрямку передбачає:

1) виявлення талановитих осіб та забезпечення розвитку їх здібностей, з огляду на пріоритетні галузі розвитку економіки держави;

2) системний облік та моніторинг творчого потенціалу держави (формування відповідних баз даних та карт його просторового розміщення);

3) розробку механізмів протидії негативним міграційним тенденціям творчих, і, особливо, креативних осіб, які можуть мати деструктивний вплив на соціально-економічний розвиток окремих територій та держави загалом;

4) формування відповідного інституційного забезпечення щодо розвитку і капіталізації творчого потенціалу держави та регіонів;

5) впровадження організаційно-економічних механізмів приваблення талантів та залучення творчого потенціалу до реалізації соціально-економічних програм розвитку, окремих проектів.

Вирішальна роль у регулюванні трудових міграційних процесів як загалом в Україні, так і в її окремих регіонах належить управлінню соціально-економічними факторами, тобто такими умовами життя і трудової діяльності людей, які можуть змінюватися в результаті перерозподілу капітальних вкладень, фонду заробітної плати, суспільних форм споживання.

Вдосконалення міграційної політики можливе за умов, коли держава не лише декларативно проголошує, а, що особливо важливо, відповідно до міжнародних норм та принципів міграції відкориговує своє національне законодавство. Отже, держава має визначити основні засади, принципи, механізми, форми і методи регулювання внутрішніх і зовнішніх міграцій населення у відповідних нормативно-правових документах.

За нинішніх умов міграційна політика держави має передбачати систему правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів, а також інформаційне забезпечення урядовими структурами та громадськими організаціями і об'єднаннями упорядкування міграційного простору, регулювання міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного та якісного складу

міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури. Режим та заходи міграційної політики держави повинні досить ретельно відстежувати міграційні процеси, їх сучасні тенденції і явища, оперативно реагувати на зміни та контролювати їх з метою підпорядкування загальнонаціональним і регіональним інтересам та особистим потребам мігрантів і в цілому сприяти забезпеченню національної безпеки України.

1. Про Концепцію Державної міграційної політики. Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 [Електронний ресурс] – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>

2. Дацко О. І. Вплив міжнародної міграції на посилення загроз економічній безпеці держави. // Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав: матеріали засідання круглого столу / Члени редакції: М. І. Флейчук, У. В. Щурко, Н. І. Черкас, О. Б. Василюк. – Львів: Сполом, 2014. – С. 25-29 с.

3. Лібанова Е. Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток України // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 76–80.

4. Малиновська О. Деякі концептуальні підходи до регулювання трудової міграції. // Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання: Матеріали міжн. конференції, Київ, 18 лютого 2005 р. / Регіональне представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. – К.: Заповіт, 2005. – С. 6–16.

5. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика). Енциклопедія / за ред. Римаренка Ю. І. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.

6. Паладдіні Ж. Демографічний прогноз до 2030 року для Львівської області. / Ж. Паладдіні, Н. Ходько, Н. Левчук та ін. // Звіт підготовлено в рамках Проекту міжнародної технічної допомоги «Розбудова спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку областей і міст України» (Проект РЕОП) . – 2013.

7. Причини та наслідки міжнародної міграції робочої сили для України [Текст] / І. І. Ковалик // Стратегія розвитку України. – 2011. – 278 с. / Т. 2.

8. Романюк М. Д. Міграції населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 38–44.

9. Романюк М. Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти. // Демографія та соціальна економіка. – ІДСД НАН України – 2009. – Вип. 1(11). – С. 50–60.

10. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 року. – К.: Видавництво Інституту економіки НАН України, 1999. – 65 с.

11. Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 роки: Проект / Від. за вип. І. М. Новак – К.: КНЕУ, 2005 – 20 с.

12. Трудова міграція з України до ЄС: макроекономічний вимір [Текст]: монографія / М. М. Відякіна, Р. Д. Стаканов; Ін-т міжнар. відносин, Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К.: ДКС, 2011. – 196 с.: іл., табл. – Бібліогр.: с. 162–179.

13. Трудова міграція і соціальна безпека: аналіз наслідків та перспектив у контексті українських реалій [Текст] / Л. А. Весельська // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – с. 11–116.

14. Хомра О. Зовнішня трудова міграція з України: ситуація, перспективи, виклики і загрози національній безпеці // Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання: Матеріали міжн. конференції, Київ, 18 лютого 2005 р. / Регіональне представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, – К.: Заповіт, 2005. – С. 32–45.

15. Чорна В. О. Соціально-трудова міграція українського села як одна з основних проблем міграційних процесів / В. О. Чорна // Наукові праці. Соціологія. – 2013. – Випуск 199. Том 211. – С. 88–91.

16. Міжнародна організація з міграції Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://iom.org.ua/ua/>

17. Державна служба статистики України Електронний ресурс. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

18. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс]. – http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/...20для%20Укра_и.pdf

19. Топ-10 країн, до яких втікають із України / Офіційний сайт finance.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~5/2012/09/13/287456>.

The article describes theoretical, methodological and practical aspects, which are connected with the management of intensive interstate migration processes and its negative consequences which can influence on the national safety of the country. The scene, genesis and specialty of management of population migration on the macro level and on the level of region are examined. The main ways and methods of regulation of internal migration of population are represented. The article also includes the suggestions, which reflect the perspective approaches of the state migration policy of Ukraine.